

BİYOĞRAFİK BİLGİ VE ŞİİR ELEŞTİRİSİ AÇISINDAN “BAHARİSTÂN”

Yusuf ÇETİNDAG*

Biographical Data and Poetry Criticism Through “Baharistan”

Baharistan, which the original name is *Ravzatu'l-Ahyâr ve Tuhfetü'l-Ebrâr*, consists of an introduction, eight parts, and a conclusion. In these eight parts the main subjects are the views, ideas and writings of famous sophists; the attributes of justice, moderation which must belong to the administrators; generosity and the manners of generous people; love and the characteristics of lovers; anecdotes; poems and poets; stories told by animals (fables) and the lessons to be taken from them. The most significant part of Baharistan, in fact, the seventh part “yedinci ravza” in which the poets are mentioned. In this part, camî writes the biographies of 39 of previous poets. This article mostly focuses on this part. This part is evaluated in terms of tezkerecilik tradition and it is examined in terms of biographic knowledge and poem critiques.

Keywords: Molla Câmî, Baharistan, The Tradition of Tezkerecilik, Biographic Knowledge, Critique of Poem

Molla Câmî'nin, 892/1478 târihinde Sadî'nin Gülistân'ını örnek alarak yazdığı Baharistân; tertip ve üslup bakımından Gülistân'a benzese de muhteva bakımından farklılıklar gösterir.¹ Asıl adı Ravzatu'l-Ahyâr ve Tuhfetü'l-Ebrâr olan Baharistân; bir mukaddime, sekiz bölüm(ravza) ve bir hatimeden meydana gelir. Câmî'ye göre Baharistân sekiz bölümüyle; her bahçesinde gelinciklerden, reyhanlardan, başka bir koku olan sekiz cennete benzemektedir.² Her bölümün başında konu tarif edildikten sonra bölümün özelliğine göre bu konular “hikâyet”,

* Dr., Fatih Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

¹ Alı Asgar Hikmet, *Câmî*, (İstanbul,1991), s 328

² Makalede parantez içinde sayfa numaraları verilen alıntıların Farsça orijinalleri. “Baharistan. Süleymaniye Kütüphanesi. İzmirli İsmail Hakkı Bolümü. 3171” nolu matbu eserden yapılırken, sadece tercüme verilen alıntılar “Câmî, *Baharistan*, çev. Nuri Gençosman, MEB, Ankara, 1945, 7.” künyeli eserden yapılmıştır

“hikmet” veya “mütayebe” alt başlıklarıyla işlenir. Bu sekiz bölümde sırasıyla ünlü sûfilerin çeşitli konulardaki düşünce, söz ve davranışlarına, yöneticilerde bulunması gereken adâlet ve insaf duygularına, cömertlik ve cömert kişilerin hallerine, aşk ve âşıkların vasıflarına, latife ve nüktelere, şiir ve şâirlere, hayvan ağzından anlatılan hikâyelere ve onlardan alınması gerekli derslere yer verilir. Eğitici, öğretici ve eğlendirici özellikler taşıyan Baharistân, Osmanlı döneminde çok okunan birkaç Farsça eserden biridir.³

Câmî, Baharistân’ı kaleme alma sebebini şöyle anlatır: Bu gönül okşayıcı bahar çağlarında sevgili oğlum Ziyaüddin Yusuf(henüz on yaşındaydı.) Arap dilini ve edebiyat bilgilerini öğrenmeye çalışıyordu. Yeni yetişmekte olan çocuklara ve zahmet görmemiş olan yavrulara alışkın olmadıkları şeylerle zihinlerine uygun gelmeyen yabancı terimleri öğrenmenin, onlara ağır bir yük olmakla beraber gönüllerine korku vereceği pek açık bir hakikattir. Çocuğun gönlünü ferahlandırmak ve hatırını hoş tutmak için ara sıra ünlü şeyh ve büyük üstat Şirazlı Muslihiddin Sadî’nin mübarek nefeslerinden olan Gülistân kitabından birkaç satır okuduk. O zaman hatırıma geldi ki, Sadî’nin mutlu nefeslerine, güzel şiirlerine benzer birkaç yaprak da teberrüken aynı üslup üzere ben yazayım.”(s.4)

Bu halıyla Baharistân’da birbirine hiç uymayan muhtelif mevzulara tesadüf edilmektedir. Burada açık saçık bazı hikâyeler ve pek acı bir hiciv olan aşk hikâyesi de vardır. Mizahi bölümdeki fıkralar da zarif ve hoş nüktelerle doludur. Bunlar bilhassa altıncı faslın sonlarındadır. Câmî’nin en çok alay ettiği cahil mektep hocaları, tecrübesiz doktorlar ve âdî şâirlerdir. Halkın cahil tabakasına ve mütevazi kimselere karşı tahammüllü ve müsamahakâr olan Câmî, yalnız ilim ve edebiyat kisvesiyle ortaya çıkan bu değersiz zatları affeder görünmemektedir.⁴

Ancak Baharistân’ın en mühim bölümü hiç şüphesiz, şâirlere ayrılan yedinci ravzasıdır. Câmî bu ravzada geçmiş devirlerde yaşayan 39 şâirin biyografisine yer verir. Bu bölüm kısa, fakat özlü bir mukaddime ile başlar. Câmî, mukaddimede şiirde mana, hayal ve nüktenin önemine dikkat çektikten sonra, vezin ve kafiye üzerinde durur. Ardından şâirliğin kıymet ve derecesi ile ilgili düşüncelerini aktarır. Şiirin sihir ve büyüden daha keskin olduğunu ifade eder. Ona göre, kâfirlerin peygambere şâirlik isnat etmesi, şiirin yüceliğini gösteren önemli bir delildir.(s.204) Yedinci bölüm bu kısa ve özlü mukaddimeden sonra başlar. Câmî, sırayla Rûdeğî’den başlayarak, beğendiği şâirlerin hayatları ve şiirleri hakkında bilgi verir, şiirlerinden örnekler verir.

Bilindiği gibi bir tezkirenin, tezkirecilik açısından incelenmesinde iki temel unsur belirleyici olmaktadır. Bunlar biyografik bilgi ve değerlendirmeler ile şâirlik

³ Omer Okumuş, “Baharistân”, *DIA*, IV, (Istanbul,1991), 471.

⁴ Asaf Halet Çelebi, *Molla Câmî*, (Ankara,1940), 64.

ve şiir değerlendirmeleridir. Molla Câmî'nin eseri bu açılardan incelendiğinde⁵ şu sonuçlara varmak mümkündür:

LBİYOĞRAFIK BİLGİ AÇISINDAN:

A.Şâirin Kimliği

1.İsim, Unvan, Lakap ve Mahlas:

Câmî şâirlerin mahlaslarını vermiş, asıl isimlerinden pek söz etmemiştir. Ancak beş şâirin asıl ismini zikretmiştir. Bunlar Aldülvasi Çelebi, Reşidüddin Vatvat, Efdalüddin Hakanî, Kemal İsmail Hocendî, Muhammed Assâr-ı Tebrizî'dir.(s.248)

Baharistan'da, şâirlerin lakap ve unvanlarıyla ilgili bilgilere de az rastlanır. Sadece iki şâirde bu yönde bir açıklama yapılır. Şirvanlı Efdaladdin için “Şiirdeki mertebesi dolayısıyla “Hasanü'l-Acem” demişlerdir.”(s.242) derken; “Hucendî'nin yarattığı nüktelerden dolayı “Hallâk-i Ma'ânî” lakabıyla anıldığını”(s.248) söylemiştir.

Câmî de diğer birçok tezkireci gibi, genelde şâirlerin mahlaslarını madde başı yapmıştır. Ancak Câmî iki şâiri tanıtırken mahlasları hakkında, ayrıca açıklamada bulunur ve bu mahlasları alış hikâyelerini nakleder. Sâdî maddesinde: “Sâdî mahlası Saad bin Zengî'ye nisbeti dolayısıyla verilmiştir.” der. Muizzî maddesinde ise: “Muizzî mahlasını bu sultana intisabından dolayı almıştır.”(s.224) der.

2. Aile, Soy ve Akrabalık, Evlilik, Çocuk, Şâirin Son Durumu ve Ölümü:

Câmî'de, şâirlerin aile, soy, sop, evlilik ve çocuk, şâirin son durumu ve ölümü gibi özel yaşamlarıyla ilgili bilgilere rastlanmaz. Sadece Firdevsî'nin son durumu hakkında kısa bir bilgi verir: “Hediyeler Tus kalesinin bir kapısından girerken, Firdevsî'nin tabutu öteki kapıdan çıkıyordu. Mirasçı olarak bir kızı kalmıştı.”(s.221)

3. Zaman ve Mekân:

“Zaman, az da olsa takvime dayandırılarak kullanılmışsa da; genelde bir devir, çağ, bir devletin veya padişahın hüküm sürdüğü zaman dilimi olarak ele alınmış ve değerlendirmelere konu edilmiştir. Şâirin ölümü kadar önemli olan bir diğer olaya doğum olayına bakacak olursak, bunda, takvime dayalı zaman tespitinin yok denecek kadar az olduğunu görürüz. Aslında doğum olayının sadece takvime dayanan zaman belirlenmesi açısından değil, hemen her açıdan tezkirecilerce en az söz konusu edilen olaylardan birisi olduğunu burada

⁵ Tüm Herat Mektebi Tezkireleriyle ilgili daha geniş bilgi için bakınız: *Yusuף Çetındağ, Ali Şir Nevâî'nin Batı Türkçesi Divan Edebiyatına Tesiri (XVI Yüzyıl Sonuna Kadar)*, Basılmamış Doktora Tezi, Gazı Üniversitesi, SBE, Ankara 2002.”

belirtmeyiz.”⁶ Câmî, şâirlerin doğum târihi, yaşadıkları zaman dilimi veya ölüm târihleri hakkında, hiç bir zaman takvime dayalı bir târih vermemiştir.

Tezkirelerde mekân denildiğinde ilk akla gelen, şâirini coğrafi mekânı, çevresi, doğduğu, bulunduğu ve yerleştiği yerlerdir. Câmî, şâirlerin doğduğu ve yaşadıkları memleket isimlerini vermek yerine, hangi hükümdar zamanında yaşadıklarını vermekle yetinmiştir. Yani O, mekândan ziyade zaman bilgisi vermiştir. Fakat bu tür tanıtımlar takvime dayalı olmak yerine, padişâh zamanları esas alınarak yapılmıştır. Mesela Rudegî'nin Sultan Nasr, Ascedî'nin ve Ferruhî'nin Sultan Mahmud, Muizzî'nin Muizzıddın Sancar, Faryabî'nin Atabey Ebubekir ve Sadî'nin Ebubekir b. Zengî dönemlerinde yaşadığını söylemiştir.(s.224) Bununla beraber bazı şâirlerin memleketleri hakkında bilgi verdiği de görülmüştür. Mesela Rudegî'nin, Reşiddüdin Vatvat'ın ve Amikî'nin Maveraünnehir'den(s.208), Ascedî'nin Merv'den, Firdevsî'nin Tus'dan ve Nizami'nin Gence'den olduğunu belirtmiştir.

4. Seyahat:

Tezkirecilerin üzerinde durduğu önemli hususlardan birisi de şâirlerin gerçekleştirdiği seyahatlerdir. Câmî, dört şâirin tanıtımında seyahatle ilgili bilgi verir. Firdevsî'nin Tus'dan Gazne'ye gelmesini, ardından Sultan Mahmud'la arasının bozulmasını ve sürgün hayatını etraflı bir şekilde anlatmış; Rûdegî'nin Sultan Nasr ile beraber Buhara'dan Merv'e, ardından Buhara'ya geliş hikâyesi nakletmiştir.(s.211) Ayrıca Ferruhî için: “Semerkanda bir seyran yerine giderken şehir sınırlarına yakın bir yerde haydutlar yolunu kestiler. Her nesi varsa aldılar.”(s.216) ve Nâsir için: “Birçok şehirlerde yaptığı seyahatlere ait Sefername adlı bir eseri vardır.”(s.222) der.

B. Sosyal, Kültürel, Ekonomik Durum ve İlişkiler:

1. Öğrenim ve Yetişme:

Câmî hiçbir şâirin öğrenimi ve yetişmesiyle ilgili bilgi vermez. Sadece iki yerde şâirlerin bilgi seviyesinden bahseder. Heratlı Azrâkî için: “Şiir ve fazilette üstat, ılım ve felsefeye aıt bahislerde ergındı.(s.223) ve Abdülvâsî Cebeli için: Engin bir filozof, fazilet ve kemâl sahibi bir şâirdi.(s.229) der.

2. Meslek, Mevkî ve Geçim Durumu:

Baharistân'da şâirlerin geçim durumu ve imkânları hakkındaki bilgiler, diğer bilgilere göre daha fazladır. Mesela Rudegî'nin aşırı serveti, Unsurî'nin, Ascedî'nin, Ferruhî'nin, Muizzî'nin, Faryabî'nin ve Sadî'nin yaşadıkları dönemde, hükümdarların himayesinde zenginlik içinde yaşadıkları özellikle vurgulanmıştır. Câmî'nin biyografisini verdiği şâirlerden hiçbiri maddi sıkıntı çekmemekte veya

⁶ Harun Tolasa, *Sehî, Latîfî, Aşık Çelebi Tezkirelerine Gore 16 yy Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, İzmir, 1983. 35

şâirlerin bu kabil çektikleri sıkıntılardan bahsedilmemektedir.(s.226) Özellikle de Rûdegî'nin elde ettiği servet büyük bir itina ile anlatılır: “İki yüz kölesi vardı. dört yüz deve yükünü taşırdı. Ondan sonra gelen şâirlerden hiçbiri bu kadar servet ve kudrete sahip olmadı.”(s.212)

a. Saray Çevresi, Özel Hizmet, Yakınlık ve Destekler:

Rûdegî'nin dikkat çektiği hususlardan birisi de şâirlerin padişâhlarla olan münasebetleridir. Ancak pâdişâh dışındaki diğer devlet erkânı ile ilgili herhangi birı bilgiye rastlanmaz. Mesela Rûdegî, Samanoğullarından Nasr b. Ahmed'e terbiyesinde bulunur.(s.208); Unsurî için: “Sultan Mahmut Sebüktekin'in sevgi ve himayesini kazanmıştır.(s.214) Ascedî için: Gazneli Mahmut'un methiyecilerindendir.(s.215) ve Ferrûhî Gazneli Mahmut'a intisap etmiş.(s.217)

b. Serbest Meslek ve Sanat Erbabı:

Câmî üç yerde şâirlerin meslekleri ile ilgili bilgi verir. Bunlardan birisi İmad Fakih-i Kirmanî'dir. Kirmanî için “Tekke sahibi şeyhlerdendi”(s.255) der. Mesleğinden bahsedilen diğer şâir ise Sûzenî'dir. Câmî, Sûzenî'nin bir iğne çırağına gönül verdiğini, bu yüzden de bu meslekte maharet kazandığını söyler (s 234) Firdevsî için: “Derler ki Firdevsî çiftliğinde çalışırdı.”(s.218)

c. Kişilik Yapısı ve Özellikleri

1. Zihn ve Düşünme Gücü:

Şâirlerin, tanıtma ve değerlendirmeye tâbî tutulan yanlarından birisi de zihin, zekâ, düşünce, anlayış, kavrayış güç ve yetenekleriyle ilgilidir. “Zihin, zeka, zekavet, akl, taakkul, kiyâset, fetânet, hâfız fehm firâset, idrâk, iz'ân, kuvve-ı derrâke, fıkır, re'y vb.” tâbirler altında sözkonusu yetenekler, şâirin değerlendirilmesinde gerek şekil ve gerekse önem itibarıyla ilk sıralarda yer alırlar. Câmî'de şâirlerin kişilikleri, kabiliyetleri, mizacları ve zeka durumları hakkında az da olsa bilgilere rastlanmaktadır. Mesela Rûdegî için: “Fakat o kadar zekı ve keskin anlayışlıydı ki sekiz yaşında bütün Kur'an'ı ezberledi.” denilmektedir.(s.228)

2. Mîzac ve Ahlak:

Câmî, şâirlerin mizac ve ahlaklarıyla, Sûzenî hariç, ilgili olumluz herhangi bir açıklamada bulunmaz. Genelde onların fazilet ve kemâldeki üstünlükleri ve olgunlukları dile getirilir. Mesela Nevâî'nin fazilet, edeb, meziyetleri hakkında çok mübâlağalı övgüler yapılır.(s.259) Sûzenî'nin ise mizahî yönüne dikkat çekilir ve mizah hakkında olumsuz bazı ifadeler kullanılır: “Tabiatı üzerinde mizah galebe çaldı. Bundan dolayı birçok zevzeklikler yapmıştır.”(s.229)

3. Dini-Tasavvufi Düşünce ve Yaşayışları:

Câmî şâirlerin dinî ve tasavvufî düşünceleri ve yaşamları hakkında pek bilgi vermez. Sadece iki yerde konuyla ilgili çok kısa bilgi verir. İmad Fakih-ı Kirmanî'nin tekke sahibi şeyh(s.255) olduğunu söylerken; Nasır Hüsrev-ı Ansari'nin “bozuk inançlı, küfür ve zındıklığa meyilli”(s.222) olduğunu söylemiştir.

4. Fiziksel Özellikler:

Fiziksel durum ve görünümler hakkındaki bilgiler ise yok denecek kadar azdır. Sadece bir yerde, doğuştan kör olan bir şâirden bahsedilir. Rudegî için: “Anasından kör doğdu.(s.208)

5. Hüner Ve Kabiliyetler:

Şâirlerin şiir dışında kalan çeşitli sanat ve kültür dallarında sahip oldukları hüner, kabiliyet ve beceriler, tezkirecilerin üzerinde önem ve ısrarla durdukları konulardan birisidir. Tezkirelerde çok sık bahsi geçen hünerlerin başında “mûsikî” gelmektedir. Şâirlerin musikî ilminde hüner sahibi oldukları “ilm-ı edvâr ve musikî” tâbirleriyle anlatılır. Câmî, tezkiresine aldığı şâirlerin bazı hüner ve kabiliyetlerinden kısaca bahsetmiştir. Rudegî için: “Sesinin güzelliği dolayısıyla çalgıcılığa heves etti. Ud öğrendi, bu sazda üstad oldu.”(s.208) Ayrıca Rûdegî'nin şiirini udla besteleyip söylediğini rivayet eder.(s.208) Ayrıca Nâsır ve Heratlı Azrakî'nin Felsefe bilgisinde ergin olduğu dile getirilir.(s.223) Baharistan'da bu örnekler dışında hüner ve kabiliyetlerden bahsedilmez.

II. ŞİİR VE ŞÂİR ELEŞTİRİSİ AÇISINDAN

A. Yaratılış Hali ve Şiir:

Görüldüğü gibi Câmî, birçok şâirin biyografileri ile ilgili bilgilere fazlaca itibar etmemiş, onun yerine şâirlik kabiliyetleri ve şiirleri hakkında bilgiler vermeyi yeğlemiştir. O, şâirlerin, şiir yetenekleri hakkında daha çok övücü sözler söylemekle beraber, sınırlı da olsa bazı olumsuz eleştirilere yer vermiştir. Şimdi, kısaca tezkirecilik geleneğinde kullanılan tabir ve sıfatlara değinmeye çalışalım:

Tab’:

“Tab” şâirlerin yaratılış halini ifade etmek için kullanılan tâbirlerin başında gelir. Aslında bu kelime, kişinin genel yaratılış, mizac ve karakterini ifade eden bir anlam taşır. Ancak tezkireciler bu tâbiri, şiir kabiliyetini ifade etmek için kullanırlar. Câmî, tab’ kelimesini iki yerde kullanır. Ammâr için: “Ve tab’î hoş ve şi’ri dil-keş dâste.” (Hoş tabiatlı ve gönül çekici şiirleri vardır.)(s.74); Sûzenî için: “Kaside gofte est mevkûf mîkûyend kı ân muhterî’-tab’ ve...” (Müstevfî’ye yazmış olduğu mevkuf bir kasidenin kendisi tarafından icâd edilmiş bir sanat eseri olduğunu söylerler.)(s.84)

Selîka:

Sözlük anlamı tab'la aynı olan selîka ile ilgili yapılan tanıtma ve değerlendirmelerin önemli bir bölümü, böyle bir gücün veya yaratılış halinin şâirde varlığı, yokluğu, azlığı, çokluğu ve çeşitli dereceleri, yani salt bu gücün niceliği etrafında toplanır. Câmî, “selîka” tâbirini iki yerde kullanır. İlk olarak Câmî tarafından kullanılan bu tabir, Devletşâh ve Nevâî tarafından da kullanılır, ardından Sehî Bey'le Anadolu'ya taşınır. Hafız-ı Şirazî için: “...ve selîka-i şî'r-ı vey nezdîkest be-selîka-ı Nizârî Kuhistânî.” (Şiirinin üslûbu Kohistanlı Nizârî'nin üslûbuna yakındır.)(s.90)

B. Olağanüstü ve Bilinmeyene Dayandırılan Tanıtma ve Değerlendirmeler:

Metafizik, olağanüstü güç ve etkilerin sihir, mucize vb. tâbirler altında ifadesini bulan bir şekli, aslında mecazi bir değerlendirme olur. Tezkireci şâiri gerçekten büyücü veya peygamber görmez. O, sadece bu şiirlerin insanlar üzerinde yaptığı etkiye dikkat çekmek ister. Câmî, Nizamî için: “Ve fezâil u kemâlât-ı vey rûşen ihtiyâc-ı şerh nedâred ân kadr-i letâyif u dakâyık ki der-kitâb-ı Penç Genc derc kerde est.” (Penç Genç adlı eserine o kadar güzellikler ve incelikler doldurmuştur ki bu şeref hiç kimseye nasip olmamıştır.”; Kemal İsmail Hocendî için: “... Elkab Hallâku'l-Maânî kerde end. Ez bes meânî-i dakîk ki der-eşâr-ı hod derc kerde est...” (...Bu şâir şiirlerinde birçok ince nükteler yaratmış olduğu için Hallâkü'l-Maânî ünü ile anılmaktadır.)(s.246)

C.Şiir İle İlgili Bilgi ve Değerlendirmeler:**Garîb:**

Garîb, kelime manası olarak, alışılmamışın dışında, tuhaf anlamlarını içermektedir. İlk olarak Câmî'nin kullandığı bu tabiri Devletşâh ve Nevâî de kullanır. Ardından Latîfî ile Anadolu'ya taşınır. Câmî, “garîb” sıfatını üç yerde redif tavsifi için olumlu anlamda kullanır. Hasan-ı Dihlevî için: “Ve ekser kâfiyehâ-yı teng ve redîfhâ-yı garîb ve bahrhâ-yı hoş-âyende ki...” (... Çok dar kafiyeler, garip redifler, âhenkli vezinler bulur ki...)(s.91); Şeyh Kemal Hucendî için: “Be-redîf-ı garîb sehl-ı mûmtenî' nemâst.” (Darb-ı mesellerde, redifi ve kafiyeli hafif vezinlerde sehl-ı mûmtenî bir üslubu vardır.)(s.90)

Hemvâr, Yek-dest, Rast:

Câmî, iki yerde “hemvâr” sıfatını “yek-dest” ile beraber kullanır. İlk olarak Câmî'nin kullandığı bu tabiri Nevâî de kullanır, ardından Sehî Bey'le Anadolu'ya taşınır. Katibî-i Nişaburî için: “...Ammâ şî'r-ı vey yek-dest u hemvâr nîst.” (Fakat şiirlerinde düzgünlük ve tenasüp yoktur.)(s.92); Şahî-i Sebzvârî için: “Eşâr-ı vey latîf yek-dest u hemvârest...” (Şiirleri güzel, düzenli ve tenasüplüdür.)(s.92)

Hoş:

Hoş sıfatı genellikle tab' kelimesiyle beraber kullanılmış, hem şâirlerin yaratılış hal ve durumlarını, hem de şiirlerini değerlendirmek için kullanılmıştır. Bu kullanım şekli özel bir anlam içermesinden ziyade genel bir takdir ifadesi konumundadır. Câmî, hoş sıfatını sadece iki yerde kullanır. Ammâr için: "Ve tab'î hoş ve şi'rî dil-keş dâste." (Hoş tabiatlı ve gönül çekici şiirleri vardır.)(s.74) Ayrıca Câmî iki yerde de "hoş-gûy ve hoş-âyende" tabirlerini kullanır, ardından Devletşâh ve Nevâî kullanır. Daha sonra Sehî Beyle Anadolu'ya geçer ve birçok tezkireci tarafından kullanılır.

Hûb, Zîbâ:

Câmî, "hûb" sıfatını iki yerde kullanır. İlk olarak Câmî'nin kullandığı bu tabiri Devletşâh ve Nevâî de kullanır. Ardından Sehî Bey'le Anadolu'ya taşınır. Selman-ı Saveci için: "Der-cevâb-ı üstadân-ı kasâid dâred ve ba'zı ez asl hûbter ve ba'zı furûter ve ba'zı berâber ve... çün ân der-suret-i hûbter ve üslûb-ı mergûbter vâki' şode." (Kaside üstadlarına cevap ve nazire olarak yazdığı şiirlerden bir kısmı aslında daha güzel bazıları da aynı değerde veya daha aşağıdır.)(s.90)

Pesendîde, Dil-keş:

Sözlük anlamları, "beğenilmiş, seçkin, seçilmiş, gönle hoş gelen, cazip, güzel" olan bu sıfatlar, genelde şiir değerlendirmelerinde kullanılmıştır. İlk olarak Câmî'nin kullandığı bu tabirleri, Devletşâh ve Nevâî de kullanır. Ardından Sehî Bey'le Anadolu'ya taşınır. Câmî, bir yerde "dil-keş", bir yerde de "pesendîde" sıfatını kullanır. Ammâr için: "Ve tab'î hoş ve şi'rî dil-keş dâste." (Hoş tabiatlı ve gönül çekici şiirleri vardır.)(s.74)

Latîf(Lutf, Letâfet)

Latîf; yumuşak, hoş, güzel, nazik; letâfet ise güzellik, hoşluk, yumuşaklık manalarına gelmektedir. Hoş'tan sonra en çok rastlanan kelimelerden birisidir. Tezkirelerde latîf ve letâfet kelimeleri kimi zaman şâirlerin doğal sanat gücü ve yeteneği için kullanılmış, kimi zaman da şiir değerlendirmesinde kullanılmıştır. Câmî, on iki yerde bu tâbire yer verir. İlk olarak Câmî'nin kullandığı bu tabiri Devletşâh ve Nevâî de kullanır. Ardından Sehî Bey'le Anadolu'ya taşınır. Edip Sâbir, Enverî, Sûzenî, Zahirüddin Faryabî, Selman-ı Saveci, Şeyh Kemal Hucendî, Bisatî-i Semerkandî, Şahî-i Sebzvârî, Muhammed Assâr-ı Tebrizî, vb. şâirlerin şiirlerini değerlendirirken "latîf" sıfatını kullanır. Mesela Hafız-ı Şirazî için: "Ekser eşâr-ı vey latîf u matbû' est ve bazı karîb be-serhad-ı i'caz." (Şâirler piri Şirazlı Hoca Hafız'ın şiirlerinin birçoğu güzel ve âhenklidir. Bazısı mucize derecesine yaklaşmıştır.)(s.90), Amikî için: "Yekî ez kasâid gofte be-gâyet bedî' u latîf vâki' şode est." (Şu parça gâyet güzel ve nefis düşmüştür.)(s.84)

Selîm, Selâmet:

Sözlük manası “Kusursuzluk, noksansızlık, sağlamlık, sıhhatlilik, düzgünlük” olan selîm ve ve selâmet kelimelerinin şâir yaratılışı için neyi ifade ettiği tam olarak anlaşılammaktadır. Câmî, “selâmet” tâbirini bir yerde şiir değerlendirmesi için kullanır. İlk olarak Câmî’nin kullandığı bu tabiri Devletşâh ve Nevâî de kullanır. Ardından Sehî Bey’le Anadolu’ya taşınır. Zahirüddin Faryabî için: “...dîvân-ı o matbû’ vü makbûlest be-letâfet u selâmet-i suhan-ı o hiç kes nîst.” (Tam divanı pek güzel ve makbuldür. Onun sözlerindeki şirinlik, düzgünlük hiçbir şâirde yoktur.)(s. 87)

Mesel, Mesel-âmîz, Mesel-gûy:

Sözlük anlamı örnek, numûne, manalı ve dokunaklı söz olan mesel kelimesini, tezkireciler şiir değerlendirmelerinde kullanır. İlk olarak Câmî’nin bir yerde kullandığı bu tabiri, Devletşâh ve Nevâî de kullanır. Ardından Sehî Bey’le Anadolu’ya taşınır. Şeyh Kemal Hucendî için: “...ez çâşnî-i aşk u muhabbet hâlî mânde der-îrâd-ı emsâl ve ihtiyâr bahrhâ-yı sebk-i bâ-kâfiyehâ ve redîf-i garîb sehl-i mümtenî’ nemâst” (...aşk ve muhabbet çeşnisinden uzak düşmüştür. Darb-ı mesellerde, redîf ve kafiyeli hafif vezinlerde sehl-i mümtenî bir üslubu vardır.)(s. 90)

Melîh, Melâhat:

Güzel, şirin, sevimli manalarına gelen melîh tâbiri şiir değerlendirmelerinde az da olsa kullanılmaktadır. İlk olarak Câmî tarafından iki yerde kullanılan bu tabir, Devletşâh ve Nevâî tarafından da kullanılır. Ardından Sehî Bey’le Anadolu’ya taşınır. Edip Sâbir için: “Ve eşâr-ı vey râ letâfetî kâmil ve melahâtî tamâm hâsîlest.” (Şiirlerinde olgun bir güzellik ve tam bir incelik vardır.)(s.80)

Revân:

Câmî, “revân” sıfatını iki yerde Kemal Hocendî ve Hafız-ı Şirazî için kullanır. İlk olarak Câmî’nin kullandığı bu tabiri, Devletşâh ve Nevâî de kullanır. Ardından Sehî Bey’le Anadolu’ya taşınır. Hafız-ı Şirazî için: “...Gazeliyat-ı vey nisbet-i be-gazeliyat-ı dîger der selâset u revânî hükm kasâyid zahîr dârend.” (Gazelleri başka şâirlerin gazelleriyle ölçülürse âhenk ve akıcılıkta Faryabî’nin kasideleri değerindedir.)(s. 90)

Selâset:

“Selâset”in sözlük anlamı “akıcı olma hali, akıcılık”tır. Şâirlerin genellikle sözlük manalarını esas aldığı tahmin edilmektedir. Câmî, bu tâbiri dört yerde kullanır. İlk olarak Câmî tarafından kullanılan bu tabir Nevâî tarafından da kullanılır. Ardından Sehî Bey’le Anadolu’ya taşınır. Kemal İsmail Hocendî için: “Ammâ mubalâga-i vey der-tedkîk-ı maânî ibârât-ı vey râ ez hadd-ı selâset ve revânî bîrûnî bîrûn berde est.” (Ancak manaları incelemek hususundaki mübalâğası

üslubunun düzgünlük ve akıcılık hudutlarından çıkarmıştır.)(s.246); Selman-ı Saveci için: “Vey şâirî fasîh u suhan-güzarî belîgest der-selâset-ı ibârât ve dikkat-ı işârât bî-nazîr üftâde est.” (Düzenli ifadede bir şâir, parlak sözlü bir üstadır. Üslûbundaki akıcılık ve sanatındaki incelik eşsizdir.)(s.90), Hafız-ı Şirâzî için: “Gazehyat-ı vey nisbet-i be-gazeliyat-ı dîger der-selâset u revânî hükm-i kasâyıd-ı Zahîr dârend.” (Gazelleri başka şâirlerin gazelleriyle ölçülürse âhenk ve akıcılıkta Faryâbî'nin kasideleri değerindedir.)(s.90), Şeyh Kemal Hucendî için: “Ammâ mubâlaga der-ân şî'r vîrâ ez heme selâset bîrûn...” Fakat mübalağacılığı dolayısıyla şiiri bütün âhenk kaidelerinin dışında kalmış..)(s. 90)

Pâk, Pâkîze, Sâf, Sâfi:

“Temiz, arınmış, saf, halis, vb.” anlamlarına gelen bu sıfatların kullanışları bir iki örneğin dışında pek bir özellik göstermez. Câmî, bir yerde “pâkîze” sıfatını kullanır. Şahî-ı Sebzvârî için: “Bâ-ibârât-ı pâkîze ve maânî-ı pür-çâşnî...” (Temiz ve zevkli bir ifadesi vardır.)(s. 92)

Çâşnî:

“Tatlılık, hoşluk, lezzet, zevk ve tat” anlamına gelen çâşnî, şiir değerlendirmelerinde çok kullanılan tâbirlerden birisidir. Câmî, bu tâbiri üç yerde kullanır. İlk olarak Câmî tarafından kullanılan bu tabir Nevâî tarafından da kullanılır. Ardından Sehî Bey’le Anadolu’ya taşınır. Selman-ı Saveci için: “Ve der ân çendân tekellûf kerde est ânâ ez çâşnî bîrûn perde est.” (Bu şiirler tekellüflü olduklarından çeşniden uzaktırlar.)(s.90), Şeyh Kemal Hucendî için: “... ez çâşnî aşk u muhabbet hâlî mânde der-irâd-ı emsâl ve ihtiyâr. (...şiiri bütün âhenk kaidelerinin dışında kalmış, aşk ve muhabbet çeşnisinden uzak düşmüştür.)(s.90); Şahî-i Sebzvârî için: “Bâ-ibârât-ı pâkîze ve maânî-ı pür-çâşnî...” (Temiz ibareler ve zevkli manalar vardır.)(s. 92)

Hâs:

Hâs kelimesi, “kendine özgünlük, başkalarına benzememe” anlamına gelir. Câmî, bu sıfatı beş yerde kullanır. Ardından Devletşâh ve Nevâî de kullanır ve Sehî Bey’le Anadolu’ya taşınır. Câmî, Selman-ı Saveci için: “Vîrâ maânî-ı hâssa bisyârest...” (Selmanın kendine mahsus nükteleri çoktur.)(s.90), Hasan-ı Dîhlevî için: “Vîrâ der-gazel tarîk-i hâsest Ve ekser kâfiyehâ-yı teng ve redifhâ-yı garîb ve bahrhâ-yı hoş-âyende ki asl şî'r-i hâssa der-gazel mulahâza înhâest...” (Gazelde kendine mahsus bir tarz ve üslubu vardır. Çok dar kafiyeler, garip redifler, âhenkli vezinler bulur ki, şiirde, hususiyle gazelde düşünülecek esas da budur.)(s.91), Kâtîbî-i Nişaburî için: “Ve vîrâ maânî-ı hâs bisyârest ve...” (Bu şâirde de kendine mahsus nükte ve manalar çoktur.)(s.92)

Bî-nazîr, Bî-bedel, Bî-şebîh, Bî-hemtâ, vb.:

Bu sıfatlar eşsiz, benzersiz, eşi benzeri bulunmayan gibi manalara gelmektedir. Câmî, Selman-ı Saveci için: “...der-selâset-ı ıbârât ve dikkat-i işârât bî-nazîr üftâde est.” (Üslûbundaki akıcılık ve sanatındaki incelik eşsizdir.)(s.90)

Meşhûr, Ma’rûf, Mergûb, Makbûl, Matbû’, Şöhret, vb.:

Bu kelimeler sözlük anlamları itibariyle “tanınan, bilinen, rağbet gören, vb” anlamlarına gelmektedir. Bu sıfatları çoğu hem şiiir, hem de şâir değerlendirmelerinde tezkirecilerin çok sık kullandıkları tâbirlerdir. Özellikle “meşhûr ve mergûb” sıfatları tüm tezkireciler tarafından benzer şekillerde kullanılmıştır.

Câmî, dört yerde meşhûr tâbirini kullanır. Abdülvasî Çelebi için: “Ve ittîfâkest kı hiç kes ez ukde-ı cevâb-ı kasîde-i meşhûr ki matla’ eş înest.” (Aşağıdaki beyitle başlayan kasideye benzer bir şiiir şimdiye kadar hiç söylenmemiştir.)(s.80), Enveri için: “Ez uluvv-ı hâl-ı o ve hâlist ez cemâl-ı o suhanân-ı o meşhûr est ve...” (Şiiir güzelliği, nazım düzgünlüğü onun halinin yüceliğinden ufak bir iz. güzellik onun irfanının çehresinde bir ben gibi kalır. Sözleri pek meşhûrdur.)(s.81), Zahirüddin Faryabî için: “Dıvan-ı vey meşhûrest ve eşâr-ı vey ber zebânâ mezkûr...” (Tam divanı pek güzel ve makbuldür.)(s.87)

Câmî, “hûb-mergûb” kalıbını bir yerde kullanır. İlk olarak Câmî’nin bir yerde kullandığı bu kalıbı, Devletşâh ve Nevâî de kullanır. Ardından Sehî Bey’le Anadolu’ya taşınır. Selman-ı Saveci için: “Be-tahsîs Kemâl İsmail der-eşâr-ı hod îrâd kerde ve çün ân der-suret-ı hûbter ve üslûb-ı mergûbter vâki’ şode. Mahall-ı ta’n u melâmet nîst.” (Şiiirlerinde üstadlardan birçoklarının hususiyle Kemal İsmail’in tesirleri vardır. Fakat bunlar gâyet güzel ve makul bir üslupla ifade ettiği için ayıp sayılmaz.)(s.90)

Şiiir ve şâir değerlendirmelerinde “makbûl, mümtaz, matbû’ ve masnû” gibi tâbirlerde çok sık kullanılır. Câmî, bir yerde masnû, bir yerde de matbû sıfatlarını kullanır. İlk olarak Câmî’nin kullandığı bu sıfatı Devletşâh da kullanır. Ardından Sehî Bey’le Anadolu’ya taşınır. Efdalüddin Hakanî için: “Ez heme şuarâ der-üslûb-ı suhan mümtâzest ve derân şive-ı garîb bî-enbâz der-mevâiz u hikem tarîka-ı Hakîm Senayî...” (Üslup bakımından bütün şâirlerden daha seçkin ve şivede eşsizdir. Hikmet ve öğüt hususunda Hakîm Senayî yolunu tutmuştur.)(s.85), Selman-ı Saveci için. “Ve dîger Firaknâme ve ân kîtâbî bedî’ ve nazmî latîfest ve gazelyât-ı vey nîz bisyâr matbû’ u masnû’ est.” (İkincisi Firaknamedir. Bu güzel ve ince bir eserdir. Selman’ın gazelleri de çok düzgün ve sanatlıdır.)(s.90). Hafız-ı Şirazî için: “Ekser eşâr-ı vey latîf u matbû’ est ve bazı karîb be-serhad-ı i’caz.” (Şâirler pîri Şirazlı Hoca Hafız’ın şiiirlerinin birçoğu güzel ve âhenklidir. Bazısı mucize derecesine yaklaşmıştır.)(s.90)

“Hâlî ez-”:

Bazı tezkirecilerin “hâlî değil” kalıbını orta dereceli şâirlerin şiirleri için kullandıkları görülmektedir. Câmî, bu kalıbı üç yerde kullanır. İlk olarak Câmî'nin bir yerde kullandığı bu kalıbı, Devletşâh ve Nevâî de kullanır. Ardından Sehî Bey'le Anadolu'ya taşınır. Sûzenî için: “...ma'nî müsta'mel bâşed münâsib-i maksûd ez letâfetî hâlî nîst çenân ki derîn:...” (...maksada uygun birer manası olmasına dikkat edilirse güzellikten hâlî kalmaz.(s.84), Bisatî-i Semerkandî için: “Ve şî'r-i vey hâlî ez letâfetî nîst. Ammâ ez fezâil-i mûktesebe bıyâr ârî bûde est.” (Şiirleri güzellikten uzak değilse de sanattan mahrumdur.)(s.91); Câmî, Hayalî için: “Ve şî'r-i vey hâlî ez hayâlî nîst.” (Şiirleri hayalden mahrum değildir.)(s.91)

Mahâret:

Ustalık, beceriklilik anlamlarına gelen “mahâret” çok kullanılan tâbirlerinden birisidir. İlk olarak Câmî'nin üç yerde kullandığı bu tabir, Devletşâh ve Nevâî tarafından da kullanılır. Ardından Latîfî ile Anadolu'ya taşınır. Nâsır-ı Hüsrev-i Ansarî için: “Der san'at-ı şî'r mâhir bûd.” (Şiir sanatlarında üstad idi.)(s.78), Heratlı Azrakî için: “Der kavâ'id-i şî'r u fazl mâhir bûd.” (Şiir ve fazilette üstad idi.)(s.78), Abdülvâsî Çelebi için: “Vey fâzıl u kâmil ve şâir-i mâhir bûd.” (Fazıl, kâmil ve mâhir bir şâirdi.)(s.80)

Ç.Faaliyet ve Fonksiyonlarına Göre Yaratılış Hali ve Özellikleri

“İcâd, İhtirâ”:

Esas itibariyle şâirin doğal gücüne ait bir mesele olan yaratma hali ve yeteneği, tezkirecilerin üzerinde önemle durduğu bir sanat olayıdır. Genelde “ihtirâ” tâbiriyle anlatılan yaratma hali tezkirelerde fazla bir açıklamaya tabi tutulmadan muğlak bırakılan konulardan birisidir. Tezkireciler konu edilen yaratmanın nasıl bir yaratma olduğunu ve şâirin bunu nasıl gerçekleştirdiği konusunu çok açmamışlardır. Genel anlamda yaratma, yeni şeyler ortaya koyma, sanat eserine kişiliğinin damgasını vurma anlamına gelir.

Câmî, bu tâbiri bir yerde kullanır. Sûzenî için: “Ve der kasîde-i dîger ne ez in üslûb mîkûyed. Kasîde gofte est mevkûf mîkûyend ki ân muhterî'-tab' ve...” (Müstevfî'ye yazmış olduğu mevkuf bir kasidenin kendisi tarafından icâd edilmiş bir sanat eseri olduğunu söylerler.)(s.84)

Dikkat ve Müdekkik:

Genel bir anlam ifade eden bu tâbir, zihnin, hareket ve faaliyetlerinde son derece incelik ve özen içerisinde olması şeklinde yorumlanabilir. Câmî, bu tâbiri beş yerde kullanır. İlk olarak Câmî'nin kullandığı bu tabir, Devletşâh ve Nevâî tarafından da kullanılır. Ardından Latîfî ile Anadolu'ya taşınır. Fahriî-ı Cürcanî için: “Mîzân-ı kemâl u fazl ve dikkat-i şî'r-i vey kitâb-ı Veys u Ramîn est.” (Olgunluk ve erginliğin ölçüsü ve şiirlerindeki inceliğin delili Veys ve Ramîn

adındaki eseridir.)(s.87); Selman-ı Saveci için: “Vey şâirî fasîh u suhan-güzarî belîgest der selâset-i ibârât ve dikkat-i îşârât bî-nazîr üftâde est.” (Düzgün ifadeli bir şâir, parlak sözlü bir üstaddir. Üslûbundaki akıcılık ve sanatındaki incelik eşsizdir.)(s.90), Câmî, Şeyh Kemal Hucendî için: “Vey der-letâfet-i suhan ve dikkat-i maânî be-mertebe îst ki bîş ezân mutasavvır nîst. (Söz güzelliğinde, mana inceliğinde öyle bir mertebedir ki daha fazlası tasavvur edilemez.”)(s.90)

Üslûb:

Üslûb, tarz, tarîk, vb. tâbirler tezkireciler tarafından çok kullanılırlar. Bu kullanışlar genellikle, herhangi bir edebiyat alanı, dalı, türü veya edebiyat için genel bir isim ya da ifade şekli olurlar. Câmî, Emir Muizzî, Sûzenî, Efdalüddîn Hakanî, Faryabî, Savecî, Sadî ve Hasan Dihlevî gibi şâirlerin tanıtımında bu tabirlere yer verir. E mîr Muizzî için: “Ve în çend beyt-i dîger ez kasîdeî ki der uslûb-ı şuarâ-yı Tazî-zebân gofte est.” (Şu birkaç beyit onun Fars üslûbunda söylediği şiirlerdendir.), Zahirüddin Faryabî için: “...în çend beyt ber-uslûb-ı mesnevî.”, Şeyh Sadî için: “Ez vey tarîk-i gazel nev-resîde est.” (Gazelcilerin önderidir. Hiç kimse ondan önce gazel tarzında o derece özenmemiştir.)(s.91)

Mev'iza, Nasihat:

Tezkireciler, bazı eserler hakkında yaptıkları tavsif ve değerlendirmelerde, bu eserlerin öğüt ve ders içerdiğini vurgularlar. Eserlerin bu yönleri genellikle “mev'iza, nasihat, nush, pend, vb.” tâbirlerle ifade edilmeye çalışılır. Câmî, bu tâbirleri iki yerde kullanır. İlk olarak Câmî'nin kullandığı bu tabir, Devletşah ve Nevâî tarafından da kullanılır. Ardından Sehî Bey'le Anadolu'ya taşınır. Enverî için: “...Be-nasîhat-ı şuarâ nüvişte mîşod.” (Şâirlere öğüt veren şu parçayı yazıyor.)(s.81), Efdalüddin Hakanî için: “...der-mevâiz u hikem tarîka-i Hakîm Senayî...” (Hikmet ve öğüt hususunda Hakîm Senayî yolunu tutmuştur.)(s.85)

Sanat:

Tezkirecilerin üzerinde çokça durdukları hususlardan birisi de eserlerde sanat bulunup bulunmamasıdır. Eserlerin bu yönleri, “san'at, sanâyi', sanâyi-i şî'riyye, sanayi-i bediyye, vb.” tâbirlerle ifade edilmeye çalışılır. Tezkireciler, bazı şâirlerin eserinde sanatın olduğunu ifade ederler, ancak neyi kastettiklerini açıklamazlar. Bazen de şâirlerin şiirlerindeki sanatın nereden kaynaklandığını veya hangi sebeplerden dolayı sanattan yoksun olduklarını ifade ederler. Câmî, bir yerde sanat kelimesine yer verir. Nâsır-ı Hüsrev-i Ansarî için: “Der san'at-ı şî'r mâhir bûd.” (Şiir sanatlarında üstad idi.)(s.78)

Hayâl:

Şâirlerin ortaya koyduğu eserlerin değerlendirmesinde baş vurulan önemli kriterlerden birisi de “hayâl”dir. Tezkireciler çoğu zaman herhangi bir açıklamaya gitmeden mevcut şiirde hayal olup olmadığını, şâirin hayal yönünden güçlü olup

olmadığını belirtirler. Câmî, sadece Hayalî maddesinde bu kelimeyi kullanır: “Ve şî'r-i vey hâfî ez hayâlî nîst.” (Şiirleri hayalden mahrum değildir.)(s.91)

Ma'nâ:

Tezkirecilerin eser üzerine yaptığı değerlendirmelerinde kullandığı tâbirlerden birisi de “mana” unsurudur. Tezkireciler, manayı genellikle kelime anlamının dışında bir değerlendirme tâbiri olarak kullanırlar. Mana tâbiri ile beraber “hâs, dakîk, garîb, acîb, nâzik, nâdir, bikr, vb.” sıfatlar kullanılır. Câmî, Hocendî, Şeyh Kemal, Sâvecî, Nişâbûrî ve Sebzvârî gibi şâirlerde bu tabiri kullanır. Kemal İsmail Hocendî için: “Ez bes mânî-i dakîk ki der-eşâr-ı hod derc kerde est...” (Ancak manaları incelemek hususundaki mübalağası üslubunun düzgünlük ve akıcılık hudutlarından çıkarmıştır.)(s.246); Şeyh Kemal Hucendî için: “Vey der letâfet-i suhan ve dikkat-i maânî be-mertebe îst ki bîş ezân mutasavvır nîst. (Söz güzelliğinde, mana inceliğinde öyle bir mertebedir ki daha fazlası tasavvur edilemez.; Selman-ı Saveci için: “Maânî-i hâssa bisyârest...” (Selmanın kendine mahsus nükteleri çoktur.)(s.92)

Edâ:

Edâ kelimesiyle tezkirecilerin ne kastettikleri açık bir şekilde belli olmamakla beraber; anlatımın tümünün, şâirin biçimlendirdiği son şeklin kast edildiği tahmin edilebilir. Tezkireciler “edâ” ile ilgili değerlendirmeleri “hûb, hoş, garîb, selîs, müstahsen, vb. sıfatlarla yaparlar. Câmî, Katıbî-i Nişaburî için: “...der edâ-yı ân maânî nîz uslûb-ı hâs dâred ammâ şî'r-i vey yek-dest u hemvâr nîst.” (Bu manaların ifadesinde hususî bir üslûbu vardır. Fakat şiirlerinde düzgünlük ve tenasüp yoktur.)(s.92)

D.Edebî Kültür ve Gelenek Açısından Şâir:

Fesâhat ve Belâgat:

Fesahat, kelime ve sözün gramer kuralları ve dil musikisi uyarınca kusursuz, düzgün, açık, akıcı ve âhenkli bir biçimde kullanılması olarak tanımlanabilir. Belagat de bir kelime veya sözün fasih olması şartıyla kullanıldığı yerin veya durumun şartlarına, gereklerine ve özelliklerine uygun bir yolda kullanılması demektir. Câmî, Edip Sâbir, Enverî, Selman-ı Saveci ve Nasır-ı Buharî, vb. şâirler için fasîh ve belîg ifadelerinin kullanır. Mesela Selman-ı Saveci için: “Vey şâirî fasîh u suhan-güzarî belîgest...” (Düzgün ifadelî bir şâir, parlak sözlü bir üstaddir.)(s.91)

Yabancı Dil:

Câmî iki yerde şâirlerin şiirde kullandığı yabancı dillerden bahseder. Bu diller Arapça ve Türkçedir. Abdülvâsî Cebeli için: “Arap ve Acem dillerinde şiirler yazmıştır.)(s.226) Ali Şîr için: “Türkçe ve Farsça şiire geniş kabiliyeti varsa da onun meylî Farsça'dan ziyade Türkçe'dedir.”(s.261)

Üstadlık:

Câmî, altı şâirin devirlerinde diğer şâirlere üstadlığından bahseder. Câmî, Dakîkî, Unsurî, Ammâr ve Reşidüddin Vatvat için bu tür değerlendirmelerde bulunur. Dakîkî için: “Ez-cümle-i şuarâ-yı mâ tekaddüme ve ibtidâ-yı Şâhnâme vey kerdeest.” (İlk şâirler arasında gelenlerdendir. Şahname’nin ilk kısmını o yazmıştır.)(s.74) Reşidüddin Vatvat için: “Der vakt-i hod üstâd-ı şuarâ ve pîşvâ-yı ân tabakâ bûd.” (Kendi çağında şâirlerin üstadı ve zümrenin ön sıralarında gelenlerindendi.)(s.83)

E.Nazım Şekilleri ve Nazım Türleri:**Mesnevi:**

Mesnevi nazım şekli için yapılan tanıtılarda genellikle şâirlerin bu nazım şekliyle kaleme aldıkları eserler anılır ve bu eserler hakkında değerlendirmeler yapılır. Rudegî için: “Şiirleri bir milyon üç yüz beyite varmıştır.”(208) Dakîkî için: “Ez-cümle-i şuarâ-yı mâ tekaddüme ve ibtidâ-yı Şâhnâme vey kerdeest.” (İlk şâirler arasında gelenlerdendir. Şahname’nin ilk kısmını o yazmıştır.)(s.74) Unsurî için: “Derler ki Unsurî’nin Sultan Mahmud’u öven birçok mesnevileri vardı. Bunlardan biri Vâmık u Azrâ adlı eserdir.”(s.205); Nâsır için: “Birçok şehirlerde yaptığı seyahatlere ait Sefername adlı bir eseri vardır.”; Azrakî için: “Azrakî “Elfiyye ve Şelfiyye” adlı bir kitap yazdı. Bu kitap açık saçık resimlerden oluşuyordu.”(s.222); Nizamî için: “Ve fezâil u kemâlât-ı vey rûşen ihtiyâc-ı şerh nedâred ân kadr-i letâyif u dakâyık ki der kitâb-ı Penç Genc derc kerde est.” Penç Genç adlı eserine o kadar güzellikler ve incelikler doldurmuştur ki bu şeref hiç kimseye nasip olmamıştır. Böyle bir eser belki de beşer kudretinin yetişemeyeceği bir harikadır.)(s.88)

Kaside:

Tezkireciler, bazı şâirlerin kaside nazım şeklindeki başarılarından bahseder. Bu nazım şekliyle ilgili değerlendirmelerde, kimi zaman şâirlerin diğer nazım şekillerine göre bu nazım şekillerindeki başarıları dile getirilir. Câmî, Emîr Muizzî için: “Ve in çend beyt-i diğer ez kasîdeî ki der uslûb-ı şuarâ-yı Tazî-zebân gofte est.” Şu birkaç beyit onun Fars üslûbunda söylediği şiirlerdendir.)(s.79) Kimi zaman da şâirler devrin önde gelen önemli şahsiyetlerine, özellikle kaside nazım şekliyle yazdıkları şiirlerle anılırlar. Ascedî için: “Bu da Gazneli Mahmudun methiyecilerindendi.”(s.214)

Hezl ve Hicv:

Hezl, hicv, latife vb. edebi faaliyetler, şâirlerin tanıtma ve değerlendirmeye konu edildikleri tarz ya da türlerden bir diğeridir. Bu tür faaliyetlere yönelen şâirlerin yeteneklerinden de önce yaratılışça yatkınlıklarına dikkat çekilmiş, yani her şâirin değil, mizac bakımından buna yatkın olanların yönedikleri görülmüştür. Câmî, üç yerde mizaha değinir. Suzenî maddesinde mizah hakkında olumsuz bazı

ifadeler kullanır: “Tabiatı üzerinde mizah galebe çaldı. Bundan dolayı birçok zevzeklikler yapmıştır.”(s. 229) Ancak Zahîr-i Faryâbî ve Azerî İsfereyânî maddelerinde mizah hakkında herhangi bir yorum yapmaz: “Şu birkaç beyit onun mizâhî parçalarındandır.”(s. 243)

Sonuç olarak şunları söylemek mümkündür:

1.Baharistan, Herat Ekolü tezkirelerinin ilkidir ve kendisinden sonra kaleme alınan birçok tezkireye modellik yapmıştır.

2.Tezkire kısmında sadece 39 şâire yer verildiği için eser daha çok bir tezkire seçkisini andırmaktadır.

3.Tezkire çok kısa olmasına rağmen; eleştiri terminolojisine kazandırdığı tâbirler açısından çok önemli bir yere sahiptir.

4.Câmî, anlattığı şâirler hakkında sadece üç yerde olumsuz fikir beyan eder. Kemal Hocendî için: “Ancak manaları incelemek hususundaki mübâlağası, üslûbunun düzgünlük ve akıcılık hudutlarından çıkarmıştır.”(s. 247) Bisatî-i Semerkandî için: “Şiirleri güzellikten uzak değilse de sanattan mahrumdur.”(s.256); Kâtibî-i Nişabûrî için: “Husûsî bir üslûbu Vardır. Fakat şiirlerinde düzgünlük ve tenasüp yoktur. Bozuk düzen, güzellikle çirkinlik karışık bir haldedir.”(s.258)

5.Câmî, üç yerde eserine aldığı bilgiler için kaynak gösterirken, iki yerde kaynak ismi zikretmeden alıntı yapar. Rudegî ve Firdevsî maddesinde “Rivayet edenlerin sözüne bakılırsa”, ve “Derler ki...”(s.208) der. Üç yerde ise kaynak ismi verir. Rûdegî maddesinde “Şerh-i Yemînî adlı eserin anlattığına göre”(s.208); Ammar maddesinde “Şeyh Sultanü't-Tarika Harîrî'nin Makamat adlı eserinde yazılıdır ki...”(s.213); Nâsır maddesinde “Aynü'l-Kuzat isimli âlimin Zübdetü'l-Hakâyık adlı eserinde bahsetmiş olduğu şu beyit...”(s.222)

6.Câmî, özellikle de şâirlerin şiir ve sanatları hakkında fikir beyan ederken karşılaştırarak değerlendirme yoluna gider. Hakânî için: “Hikmet ve öğüt hususunda Hakîm Senâî yolunu tutmuştur. Bu meydanın topunu akranının elinden kapmıştır.”(s.239); Sâdî maddesinde:“Şiir sanatında üç kişi peygamberdir. Evsafa Firdevsî, kasidede Enverî, gazelde Sâdî.”(s.251); Hâfız maddesinde: “Gazelleri âhenkte Faryabî'nin kasideleri değerindedir. Üslûbu Nizârî'nin üslûbuna yakındır. Ancak Nizârî'nin şiirinde Hafız'ın aksine zayıf ve kuvvetli taraflar çok olduğu halde Hafız'ın şiirlerinde hiçbir yapmacıklık yoktur.”(s.252); Hocendî maddesinde: “Şeyh kemâlin sohbeti Hafız'ın şiirinden ve Hafız'ın şiiri Şeyh Kemal'in sohbetinden daha güzeldir.”(s.253)